

ՀՏԴ 809.198.1

Ոճագիտություն

ԽԻՂՃ ԲԱՐՈՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՌՈՒՅԹԻ ԵՎ ՆՐԱՆԻՑ ԿԵՐՏՎԱԾ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ ՀՈՎՀ. ՇԻՐԱԶԻ «ԹՈՆԴՐԱԿԵՅԻՆԵՐԸ» ՊՈԵՄՈՒՄ

Միվա ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ բառույթ, բարոյագիտական նորմ, հնչյունաբանական, բառագիտական, ձևաբանական, շարահյուսական, ոճագիտական մակարդակներ, նախադասություն, բառակազմակերպություն, կոչական:

Ключевые слова- Лексема, этический норм, фонетический, лексический, морфологический, синтаксический, стилистический уровень, предложение, словосочетание, обращение.

Keywords- allocution, lexeme, phonetic, lexical, morphological, syntactic, stylistic levels, sentence, word-group.

C. Minasyan

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ СЛОВА *խիղճ* (СОВЕСТЬ) И СОСТАВЛЕННЫХ ИЗ НЕГО СЛОВ В ПОЭМЕ ОВАНЕСА ШИРАЗА «ТОНДРАКЕЦИНЕРЫ»

В поэме Ов. Шираза «Тондракецинеры» слово совесть, как нравственное понятие, и однокоренные слова в армянском языке (жалеть, безсовестный) употреблены более сто раз (поэма составлена из 300 страниц). Они имеют фонетические, лексикологические, морфологические, синтаксические и стилистические особенности, позволяют отобразить всечеловеческие и общенациональные понятия, обусловленные верой, который был утерян в советском обществе. Нами отмечены разные стили, метафора, идиомы, гипербола, антитеза, градация, реприза.

S. Minasyan

THE LINGUISTIC FUNCTION OF MORAL WORD *խիղճ* (CONCIENCE) AND FORMED FROM IT IN THE POEM OF HOVANNESS SHIRAZ «TONDRAKETSINERY»

The article deals with the moral word conscience and formed from it in Armenian some words (to pity, pitiless etc.) in the poem of Hovannes Shiraz «Tondraketsinery». They are used frequent: hundred times (the poem has 300 pages). The foregoing words have phonetic, lexical, morphological, syntactic, stylistic particularities. For example, make different styles, idioms, metaphor, hyperbole, antithesis, gradation, redublication, intonation.

Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» երկը հարյուր էջանոց պատմաիրավաբանական պոեմում *խիղճ* գործուն գրական-խոսակցական, բարոյագիտական բառույթը և նրանից սերված ու սակավ կիրառված՝ խղճալ, անխիղճ, խղճամեղ, խղճուրացներ բառույթների հարյուր տասից ավելի գեղագիտական կիրառությունները հնչյունաբանական, բառագիտական, ձևաբանական, շարահյուսական, ոճագիտական լեզվաբանական մակարդակներում համապատասխան ձևերով դրսևորում են մարդկային ու համամարդկային, ազգային ու համազգային վերաբերմունքներ՝ կապված հավատի հետ՝ կորուսված խորհրդային կարգերում: Գեղագիտական մակարդակում համատարրեն ճոխացված այդ բառույթները սակավ արտահայտչական-պատկերային միջոցներով են զարդարում:

Ո՛վ խիղճ, Մարդկային ծովում՝ մարգարիտ կորած (290),
298՝ Աստված ունենք, Մենք քեզ (կաթողիկոս Աղավունի) չունենք,
Մեր աստվածն է առանց միջնորդ, Առանց կամուրջ, անառաջնորդ,
վեր՝ երկնքում, Ոչ թե վանքում, Աստված խիղճ է մարդու հոգում...
Մեր աստվածը՝ առանց խաչի, Տաճարի մեջ է մեր խղճի.
ՍՄԲԱՏ ԶԱՐԵՀԱՎԱՆՅԻ (Թոնդրակեցիները)

Խիղճ գործուն գրական-խոսակցական, նաև բարոյագիտական բառույթը մեծանուն բանաստեղծ Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում գաղափարի արտահայտության կարևորագույն միջոցներից է: Այն կիրառված է գեղագիտական միջոցների սահմաններում և հետապնդում է համամարդկային արժեքներ՝ բարոյագիտական բոլոր նորմերով: Նախապես չի զգացվում այդ բառույթի գործուն կիրառությունը, բայց հետո աստիճանաբար իր հաճախականությամբ ուշադրություն է բևեռում մարդկային ու համամարդկային, ազգային ու համազգային կարևոր, հոգեմոտ հասկացություններ արծարծող շարահյուսական կառույցներում արտահայտված վեհին, լավին, օրինակելիին և ընդդիմանում չարին, կեղծիքին, շահադիտականին (երկը հարյուր էջանոց գործի չորս մասերում հարյուր տասից ավելի կիրառություն կա, որոնք աստիճանաբար հաճախակի են դառնում՝ 45, 51, 52, 55, 58, 63, 78, 84, 88, 90, 99, 104, 106, 111, 114, 122, 135, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 152, 159, 163, 168, 169, 170, 176, 179, 180, 181, 184, 190, 210, 211, 212, 213, 218, 219, 220,

222, 223, 225, 226, 228, 243, 244, 250, 256, 255, 261, 262, 269, 271, 274, 275, 278, 280, 281, 283, 286, 287, 289, 290, 292, 296, 298, 306, 313, 314, 326. մասն առաջին՝ 83 էջ-17 անգամ, մասն երկրորդ՝ 109 էջ-40 անգամ, մասն երրորդ՝ 35 էջ-25 անգամ, մասն վերջին՝ 60 էջ-30 անգամ. նախնորդանքն ու վերջնորդանքը սակավ էջեր են. առաջինը՝ երեք էջ-0, երկրորդը՝ երկու էջ-1):

Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմը գրվել է նախորդ դարի հիսունականների սկզբին, բայց խորհրդային կարգերում չէր տպագրվել, փականքի տակ էր, որովհետև միջնադարյան հայկական համայնքին վերաբերող սխալների քննադատությունը հենց խորհրդային կարգերում թույլատրված սխալներն էին (մեծատաղանդ բանաստեղծը հեշտ հասկացել է խորհրդային կարգերի սխալներն ու համարձակվել դրանք արտահայտել հազարամյակ առաջ եղած և որոշ նվաճումների հասած թոնդրակյան կյանքին, իսկ գեղագիտական այդպիսի հնարանքները չէին վրիպել ժամանակի քննադատների ուշադրությունից, ուստի տպագրությունն անթույլատրելի է մնացել): Այդ մեծարժեք գործը վերջապես լույս տեսավ խորհրդային կարգերի փլուզումից երկու տասնամյակ հետո՝ 2014 թ.՝ Սամվել Մուրադյանի ծավալուն գրականագիտական վերլուծությամբ: Նույն թեմայով ու նույն վերնագրով պոեմ գրել էր նաև Վահագն Դավթյանը՝ Հովհ. Շիրազից մի քանի տարի հետո, որը տպագրվել է իսկույն՝ վաթսուհինյակների սկզբին, որովհետև արգելված հարցեր չեն արծարծվել, գրաքննչական դատաստան չի եղել: Խիզախորդ Հովհ. Շիրազը նկարագրել է թոնդրակեցիների դեմ հարուցված բուն միջնադարյան դատաիրավաբանական աշխատանքների ընթացքը՝ արքա Օհան՝ Հովհաննես-Սմբատ Բագրատունու, կաթողիկոս Հուսիկ Աղավնունու, սպարապետ Վահրամ Պահլավունու և ժամանակի մեծ մտածող, բազմակողմանի կրթություն ստացած, Բջնի աշխարհի իշխան Մագիստրոսի՝ Փիլիսոփոսի՝ Բջնեցու՝ Գրիգոր Պահլավունու մեղադրականներով ու գործավարությամբ (գլխավոր օրենսդետն ու իրավաբանն արքան էր, իսկ մեղադրողը՝ Բջնեցին՝ Գրիգոր Պահլավունին): Թոնդրակյան շարժման ղեկավար, դրանց վերաբերող աշխատանքների ծրագիր-մագաղաթի հեղինակ Սմբատ Ջարեհավանցին և դատվող մյուս ընկերները, որոնք բանահյուսական յոթնյակ էին կոչվում (դատավարության ժամանակ Թորակի պատահական սպանությունից, Հրանուշի դարձի գալուց հետո էլի նույն յոթնյակն են կոչվել): Մեղադրյալներն պետական, իշխանական ու նրանց օգնող այլազգի գործերի կողմից պարտվել, շղթայվել ու բերվել են մայրաքաղաք Անի՝ բանադրելու համար: Թոնդրակեցիների համարձակ քննադատությունը հավատի շուրջը հավասարակշռությունից հանում էր մոլի հավատացյալ նրիտասարդ սարկավագին, որը, կաթողիկոսի ձեռքից հափշտակելով ծանր խաչը, հարվածում է Սմբատ Ջարեհավանցու առաջնակարգ աշակերտ՝ հետևորդ ռաբբի Թորակի ճակատին: Վերջինս արյունվա անշնչանում է: Միամորթիկ Թորակի մոր, սիրած կամարայի աղեկտուր սուգից և արևախավարումի շփոթից օգտվելով, ճողոպրել է յոթնյակը, բայց բռնվել արաբ հրոսակ զինվորների կողմից, որոնք հակաթոնդրակյան պայքարում արքայի՝ օտարազգի օգնականներից էին և անձամբ վրիժառու էին մահմեդական հակակրոնական պայքար մղող Սմբատ Ջարեհավանցու դեմ (հայերի նկատմամբ արաբական անօրինության հարցը Վահագն Դավթյանը խոր է ներկայացրել): Թոնդրակեցիների ղեկավարական յոթնյակը Դվինի արաբ ղեկավար Աբլ-Բարբեի հրամանով կախաղան է հանվել հրապարակում, որովհետև դրան ձգտում էին թե՛ հայ, թե՛ արաբ ղեկավարները (բյուզանդականը վեր չի լուծվում, բայց Սմբատ Ջարեհավանցու կապույտ աչքի խորհրդանիշով հեղինակի կողմից սուր է ընդգծվել դարեր առաջ եղած թե՛ բյուզանդամետությունը, թե՛ հազարամյակ հետո՝ ռուսամետությունը, որը և գիրքը չտպագրվելու ակնհայտ պատճառներից էր):

«Թոնդրակեցիները» պոեմի թեման, ինչպես նշեցինք, հայ ժողովրդի միջնադարյան հասարակության ստորին կարգի ընչազուրկ մարդկանց՝ հացի կարոտ ապրելակերպի շուրջ բռնկված շարժման ղեկավար դրդիչների դատավարությունն էր (հատկապես հավատի միջնորդների՝ շինականի հողերը գավթած եկեղեցականների դեմ), որը քննաբանվել է սոցիալական, տնտեսական կացութաձևերի, կին-տղամարդ հարաբերությունների և այլնի շուրջ եղած իրավիճակների բանադրման ընթացքում վերին ու ստորին խավերի ամենայն տիպականացված լուսաբանմամբ: Շիրազյան շրջանում՝ խորհրդային կարգերում, ազգության ինքնության խաթարման վտանգ նորից եղավ, մարդկային խղճի ոտնահարում զգացվեց: Մեծ մտածող Հովհ. Շիրազը երագում էր՝ *Մարդուկները ... մարդանան* (141), *Մարդել մարդուն* (301), որն առ այսօր դեռ անբաժան է, խիղճ, որ երբեմն կորչում է (ՄԱԼԴ եղածները ճնշվել ու ճնշվում են դեռ անարդար շրջապատից՝ ազգային ու համազգային շրջանակներում): Կոմունիզմի ցնորքը՝ թուրմանյանական ոսկի քաղաքը, երազանք մնաց: XX դարի վերջին խղճուկ Հայաստանը ինքնուրույնություն ստացավ, հավատի իրավունքները համեմատաբար ազատություն ստացան, բայց հարուստ ու աղքատ դեռ կան, անհավասարությունը դեռ սարսափելի է (ծույլիկները, դժվարություններից խորշոդները կարգին մասսա են կազմել ու

սովորական հնչյունափոխությունը ոճական արժեք չունի, բայց ստացական Ս հոդը կիրառվելիս սովորականությունը իսկույն ուշադրություն է գրավում:

Հանգի համար ԽԻՂՃ-ը հազվադեպ է կիրառվել՝ հարյուր տասից ավելի կիրառությունում՝ չորս անգամ (տողում առաջնադիր է, քանի որ ուշադրության կենտրոն լեզվական միավոր է):

...խիղճ...չիղջ: (51)

Մայր տաճարներն են զարթնեցնողը մեր քնած խղճի,

Նորա մեր ոգյաց մարմնաձևերն են,-ինչպես թե՛ «պետք չի» (139):

-Այս ինչն է՝ կասես,-ասացի,-*անխիղճ*:

Ասել է՝ կույսս դառնամ պերճադիճ:

-Ինչո՞ւ պերճադիճ, երբ պերճադիճը

Ծախում է նաև մարմնի հետ *խիղճը* (256):

2. *խիղճ* բառույթի և նրանից կերտված բաղադրությունների բառագիտական արժեքները-*խիղճ*-ը բառագիտական մակարդակում հնչել է հենց բառույթի իմաստաբանական հատկանիշով, որին սկզբում անդրադարձանք, իսկ իրեն կապակցվող բառերի հարևանությամբ ստեղծվում են նույնիսկ աստվածացվող իրադրություններ, որտեղ հնչել են շարահյուսական կառուցվածքից բխող ծավալուն վերլուծություններ: Հատկապես առանձնանում են հոմանիշներով ստացվող աստիճանավորումները, կամ հականիշներով՝ հակադրությունները (երբեմն հակադիրը սատանայացվողն է, դժոխայինը. 180): Ախորժալուր բարենհչունությամբ առանձնանում է դարավոր հավատի քարոզչությամբ հագեցած է խոսքը, որտեղ թոնդրակեցիներին վերագրվող բացասականը հակադրվում է խղճին: Օրինակ, ահա աստվածապաշտ կաթողիկոս Հուսիկ Աղավնունու ճոխ մտածողության արտահայտությունը թոնդրակեցիների դեմ՝ ...*աղոթքներն են սրբողը սրտիդ, Միակ սրբողը՝ սատանայախաբ, սև սարդոստայնիդ: Տաճար է, որ մեզ մաքրաթորում է՝ մանկացնելով, վանելով դիրտը ամենաներող խիղճը ծնելով* (141):

խիղճ բարոյագիտական բառույթի արժևորումը երբեմն ընդգծվում է աստվածաբանական հավատի բառերով հագեցած խոսքային կառույցներում, ուր մեծարվում են հավատը, աստված, բայց երբեմն (թոնդրակեցիների խոսքում գուսպ փնտվում է եկեղեցին), ինչպես՝ *Աստված մոր խիղճն է, բնագոյն է գույթի* (168), *Ինձ աստված միայն իմ խիղճն է թվում: Միայն իմ խիղճն է կամուրջն ու ճամփան, Տաճարները չեն, բայց ընդդեմ կյանքի՝ Թե՛ չհավատաս աստծո գոյության՝ Մարդը կույ կերթա օրը բյուր մեղքի* (289. ՍԶ), *Թե՛ աստված խիղճ է՝ ճորտ ու տերն ի՞նչ է* (181. Կունծիկ աբեղա), *Արքայի խղճի վրա եր հենվում,- Սակայն աստծո չարընդդեմ խիղճն է հավիտյան քննվում, Ահա թե՛ ինչու աստվածն իմաստուն դժոխքն էլ ստեղծեց* (180. Հուսիկ Աղավնունի), *Թե՛ աստված խիղճ է՝ վանքում էլ չկա* (190. Հարքա Վրվեռ), *Ո՛վ դու նեղ Վրվեռ, թե՛ աստված չկա՝ Ո՛վ դրդեց խիղճդ, որ գանձ է ոսկյա, Հարստությունդ ողջը բաժանես հեզ աղքատներին, Աստված՝ խիղճը կա,- թե՛ որ լավ նայես խղճիդ աչքերին* (176. Հուսիկ Աղավնունի), *Երբ հավատով են առնում ականջին խղճի փոխարկվող անտես արարչին* (281. ՀԱ), *Աստված խիղճ է մարդու հոգում ...Տինգերքն է մեր խղճի հետ, ...Մեր աստվածը՝ առանց խաչի, Տաճարի մեջ է մեր խղճի* (298) ևն:

Մեծանուն բանաստեղծ Հովհ. Ծիրազը, նույնիսկ Հուսիկ Աղավնունու խոսքում կիրառելով աստվածաբանական մեծարման սովորական գեղագիտական փորձը, արևի խավարման պահին ամբողջացնում է կաթողիկոսի գրագիտության, խոսքի վարպետության, պահը նպատակապես գործադրելու հմտությունը՝ հասարակ ամբոխի նկատմամբ, նրանց դարձի բերելու ընդունակությունը (համաշխարհային փորձ. եգիպտական տաճարների պատմությունից. ապստամբների կողմից տաճարի վրա հարձակման ժամանակ դուռը ջարդելիս՝ արևի խավարում և տանիքից քորմի խոսքը): Ահա այդպիսի պահ էլ գործածում է Հովհաննես Ծիրազը՝ տիպականացնելով կաթողիկոսին: Այստեղ նպատակային է հնչում *խիղճ* բառը:

Քանզի ձեզ փրկեց աջն իմ աստծո՝

Այս խավարումով ձեզ լուսավորեց,

Ձեր *խիղճը* փորձեց՝ արևի մահով,-

Ձեր հոգում մեռած հավատը նորեց,

Ձեզ դարձի բերեց սրբազան ահով,

Որ ծունկի եկաք իմ խաչի առաջ (306. Հուսիկ Աղավնունի):

Ճիշտ է, մեծ հեղինակը հակադրում է նաև Սմբատ Զարեհավանցու ճշմարիտ խոսքը, բայց միևնույն է, ամբոխը հարձակվում է նրա վրա, գրկում կապույտ աչքից՝ հունամետությունից, բյուզանդամետությունից (հեղինակի գեղագիտական հայամետությունը՝ սև աչքը, մնում է, որը շիրազյան մտքի գեղագիտական նվաճումներից է, իսկ կապույտ աչքը հանվում է, այսինքն՝ հունամետությունը, բյուզանդամետությունը, ռուսամետությունն իբր վանվում են, բայց արքան,

պատերազմից խուսափելու համար, վերջում Անին հանձնում է հունաբյուզանդականներին՝ ինքնասպանություն գործելով. այս լուծումը «Անի» պոեմում է):

Նիդ բառույթը բառաշերտային տարբեր ձևերում գործածվում է բարձր ու սովորական ոճերում, ուր իշխողը սովորականն է (ցածր ոճ չկա. *Նիդի* հետ մահ է գուգորդվում մի անգամ, կաթողիկոսի խոսքում՝ թոնդրակեցիների նկատմամբ. Իմ *Նիդն* էլ ձեզ մահ ինչպե՞ս չմաղթի, 226. *մահ* և *մաղթել* բառերն իրար հետ կապակցելը ոճական անհարթություն է ստեղծում. *Նիդի* հետ մի անգամ էլ *նսկի* բառն է գուգորդվում, որը ժողովրդական մտածողության գեղագիտական հոյակապ նմուշ է՝ Տեղ կա՝ խելքն է ոսկին, իրավ, Բայց տեղ էլ կա՝ *Նիդն* է *նսկի* (226)): Դատավարական ատյանի ժամանակ բարձր ոճ է կերտվում, քանի որ իրավաբանական արտահայտությունները հեղինակի կողմից գեղագիտական պատշաճությամբ վերագրվում են արքա Սմբատ Բագրատունու, կաթողիկոս Հուսիկ Աղավնունու, սպարապետ Վահրամ Պախլավունու, Մագիստրոս՝ Փիլիսոփոս՝ Բջնեցի՝ Գրիգոր Պախլավունու խոսքերին, որով տիպականացվում է քննաբանվող բառույթի ոճական բարձր արժեքը: Օրինակ, ահա քրիստոնեական հավատի արժևորմանը պատշաճող՝ կաթողիկոս Հուսիկ Աղավնունու բարձր ոճը՝ ուղղված Սմբատ Ջարեհավանցուն: *Նիդ* համագործածական բառույթի հարևանությամբ իսկույն ընդգծվում է բարձր ոճի վերամբարձությունը (երբեմն բացասական իմաստով)՝ *չարքնդդնիմ Նիդ* (180), քննեցանք *Նիդի* մտք (269), *Նիդի* ստերջ (210). (երբեմն զգացվում է արհեստականությունը՝ *Նիդդ զարթնցավ* (262)): Ահա բնագրային մի շարք ծավալուն օրինակներ Հուսիկ Աղավնունու խոսքերից:

Մարդուկներն աստ են մարդանում լույսով աստծու օծյալ,

Առանց մեղքերի խոստովանության՝ ի՞նչ հավատացյալ:

Հիսուսի *Նիդն* է խնկաբուրվառում մեջն այս վանքերի (141):

Ոգեծեսները բոլոր խնկաբույր

Նիդի մերան են ձգում ոգյաց մեջ,

Նիդը՝ իբրև անտես աստծո համբույր,

Մանուշակում են փշոտ սիրտը, ո՛վ խեղճ (280) եայլն:

Առանց գրաբարատիպ բառերի պաճուճանքների՝ բարձր ոճ է նաև սպարապետ Վահրամ Պախլավունու խոսքը, ուր *Նիդ* բառույթն իր աշխատանքի ոճի՝ զինվորական նետ-ին է կցել, ռազմականն ընդգծելով և այլաբերական իմաստով դիպուկ, հակիրճ բնութագրություն տվել՝ *Նիդի* նետը խայթել (296)՝ *Նիդը տանջել* (շրջասույթ):

Նիդ գործուն բարոյագիտական բառույթը հարյուրտասից ավելի օրինակներն սահմաններում Հովհ. Ծիրագի կողմից կիրառված է հիմնականում սովորական ոճում: Հասկապես իմաստուն խոսքի արժեք ստացած խոսակցական կառույցները բավականին կշիռ ունեն՝ *Նիդի* ձի (142)՝ միտք՝ Բայց ինձ երկինք չի տանում *Նիդիս* ձին (թոնդրակյան Լյուրեղի խոսք), միշտ *Նիդի միջով ճամփորդել*՝ Նիդ ծնել (142), *մայրական Նիդ* (146)՝ բնագո, *Նիդի գերի* (243), *Նիդը գողանալ* (244), *Նիդի կշեռք* (287) ևն: Ժողովրդական մտածողությամբ իբր Սմբատ Ջարեհավանցու ստեղծածը ոչ միայն կործանվեց, այլ նաև՝ *համայնքներդ Նիդը կերան* (314): Ընդհանրապես, սովորական, ժողովրդական պարզ ոճին միշտ ձգտել է Հովհ. Ծիրագը: Այս պոեմում էլ արքայի խոսքով իմաստասեր Փիլիսոփոսից՝ Բջնեցուց է պարզ ոճ պահանջում հեղինակը, որովհետև բանադրանքը հասարակ աշխատավորների հետ է ընթանում, դեկավարը՝ Սմբատ Ջարեհավանցին, միջակ կրթական մակարդակ ունեւ, իշխան, եկեղեցական անձիք նրանց մեջ սակավ էին:

Հակաթոնդրական պայքարն արքայի խոսքում անգամ արդարացվում է *հայոց ու մեր Նիդ* կառույցներով (ազգայինը հակադրվում է համագաղայինին)՝ Թե մենք հենվենք հայոց *Նիդին*, Թե մեր *Նիդի* ձայնով խոսենք, Ազգի վիշտը թե չկիսենք, Կաղծեն վանքն էլ մեր ոգու (271): Այսինքն՝ համայնավարությունը, որը համաշխարհային նպատակ ունեւ իբր, ի շահ ուժեղ ազգի է, թույլը կտուժի (Հովհ. Ծիրագը, քանի որ ապրում էր համայնավարական խորհրդային կարգերում, հենտ է հասկացել այդ սխալը, օտար ուժեղների կողմից հասարակ ժողովրդին կառավարականի՝ իշխողականի՝ հարուստների դեմ հանելը, և դա վերարտադրել է հազար տարի առաջվա արքայի խոսքով ու ցույց տվել դատավարության ժամանակ Սմբատ Ջարեհավանցու համոզվելը իր կատարած սխալի նկատմամբ. հայրենիքին հասցրած վնասն այնքան ճնշող է, որ ցանկացած հայրենասեր գիտակից մարդ ցավով է ընդունում դա):

Նիդ գոյականից բառակազմական երկրորդական ածականակերտ *ան- նախածանցով* կերտվել է *անՆիդ* բառույթը՝ երկու անգամ կիրառված (150, 256) և բայականիտ –*ալ* վերջածանցով բայ՝ *Նիդալ* (45, 114)՝ չորս անգամ կիրառված, իսկ բարդությունը երկուսն է (Նիդամե, 228, Նիդուրաց/ներ, 212):

Նիդ բաղադրիչով բավականին շրջասույթներ ու դարձվածներ կան (համարյա հարյուրտասից ավելի կիառությունների մեկ երրորդը), որոնք հիմնականում գոյական, բայ և ածական են (Նիդի

աչք/նր դարձված-շրջասույթը կիրառվել է հինգ անգամ՝ 144, 152, 159, 176, 219): Ահա այդ շարքը՝ **գոյական**. *խիղճն արքայի*, շրջ.՝ հանուն հայրենիքի՝ արքայի կշռադաստոյություն (274), *խղճի ածու*, շրջ.՝ մարդ (286), *խղճի աչք/նր*, շրջ.՝ խղճմտանք, ինքնաքննադատություն (144, 152, 159, 176՝ լավ նայես խղճիդ աչքերին, 219), *խղճի ձեռքից*, դարձ.՝ խղճմտանք/ից (225), *խղճի խորան*, շրջ.՝ շատ խիղճ ունեցող (88), *խղճի ձի*, շրջ.՝ միտք (142), *խղճի ձոր*, դարձ.՝ խղճմտանք (150), *խղճի մեղք*, շրջ.՝ անխղճություն (275), *խղճի մերան*, շրջ., դարձ.՝ խիղճ գործադրելում օրինակ հանդիսացող ու տարածող (280), **բայ** *խիղճը բախել*, դարձ.՝ բանակցել (90՝ գնա հայ հողն ամփշոփողի խիղճը բախել), *խիղճը գողանալ*, դարձ.՝ կաշառել (244), *խիղճը խոսել*, շրջ.՝ մարդանալ (222, 278), *խիղճը մտքի հետ կառնել*, շրջ.՝ խղճմտանքով գործել (243), *խիղճը սրտի մեջ կրել*, շրջ.՝ խղճով լինել (152), *խիղճը վանել*, շրջ.՝ անխղճանալ (58), *խիղճը փորձել*, շրջ.՝ ստուգել (309), *խիղճն ուտել*, շրջ.՝ անխղճանալ (314, խիղճը կերան), *խղճին պատանք կարել*, շրջ., դարձ.՝ անխղճանալ (306), **ածական** *խղճի կշեռք*, շրջ.՝ աչառու (287), *խղճին հլու*, շրջ.՝ խղճմտանքով (213), *խղճի ստերք*, շրջ.՝ անխիղճ (210), *խղճի գերի*, շրջ.՝ խղճմտանքով (243) են:

Դարձվածները հիմնականում ժողովրդական ծագում ունեն, իսկ շրջասույթները՝ հեղինակային, որոնք, ցավոք, դեռ ամբողջական տարբերակում ու լայն ճանաչում չունեն հայ լեզվաբանությունում: Հովհ. Շիրազի Քնար Հայաստանի եռահատորից դարձվածների օրինակներ կան հայագիտական բառարանում, բայց շիրազյան գործերի հետագա հրատարակություններից չկա (այդ բնագավառում խոր աշխատանք կատարած հարգարժան Պետրոս Բեդիրյանը սակավ է օրինակներ տվել, որովհետև վերջին հրատարակությունները չի օգտագործել. շատ դարձվածներ Քնար Հայաստանի եռահատորից գիտականորեն խոր քննարկել է վ. Ալեքսանյանը, ցավոք, որն անտիպ է): Մեծանուն ստեղծագործող Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում գործածված դարձվածներն ու շրջասույթները, որոնք պարունակում են խիղճ բառույթը, թեև առավել շատ բարձրաստիճան պաշտոնավորների (արքա, կաթողիկոս) խոսքում են կիրառված, բայց հիմնականում, բնական, ժողովրդական բնույթ ունեն:

3. *խիղճ*՝ նրանից կերտված բառույթների ձևաբանական կիրառությունները:

ԳՈՅԱԿԱՆ-*խիղճ*՝ արմատական բառույթը գոյական է, որն այդպես էլ հիմնականում կիրառված է Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում (հարյուրի հասնող): *խիղճ* գոյականից բառակազմական երկրորդական ածականակերտ ան- նախածանցով կերտված է *անխիղճ* բառույթը՝ երկու անգամ կիրառված (150, 256), բայակերտ –ալ վերջածանցով՝ բայ՝ խղճալ (45, 114՝ երեք դիմավոր, մեկ անդեմ ձևով կիրառված): Երկու բարդույթներն ածականներ են գոյականաբար կիրառված (ո՛վ խղճամեռ, 228 և ո՛վ խղճուրացներ, 212):

խիղճ գոյականն առավել շատ գործածվում է եզակի թվի ուղղական, սեռական, տրական, հայցական հոլովներով, մյուս ձևերը սակավ են (ներգոյական հոլովի և հոգնակի թվի կիրառություններ չկան): Ահա հոլովաձևերի մի քանի օրինակներ:

Ուղղ. - ...քանգի խիղճդ է խոսում (222), Ուր որ խիղճն է քուն (287), Աստված խիղճ է մարդու հոգում (298), խիղճը խոցվեց (313):

Սեռ. - խղճի խորան (88), ...խղճիս ձին (142), Աստված...տաճարի մեջ է մեր խղճի (298):

Տր. - ...քո խղճին վայել (111), ...հենվեմք հայոց խղճին (271), ...իմ խղճին հլու (213):

Հայց. - Պիտի գողանամ ես խիղճը նրա (244), ...այս դաշույնները խիղճս մեղքին (274):

Բաց. - ...թոնդրակուհին խղճից է գործում (256):

Գործ.- Որ դարձի գա՝ խղճով մաքուր (63), ...խղճով բանան Այս մթին կիրճը բանադրության (122), (արքան) Խորհում էր խղճով ապաշավանքի (գղջանք, բնագրում ապշավանք է գրված. 218):

Ներգոյ. - -

խիղճ գոյականը խնդրո առարկա գրքում մեծ մասամբ բառահարաբերական երկրորդական ձևայինների (վերջավորությունների) հետ է կիրառվել (ներառյալ՝ գրո), իսկ քերականական ստորադասական հարաբերություն ցույց տվող խոսքի մասերի՝ կապերի և բառահարաբերական երկրորդական ձևայինների համատեղությամբ՝ սակավ: Օրինակ՝ ընդդիմության ու հակառակության կապի հետ՝ Երբ *խղճիդ ընդդեմ* ճիշտը կխոսի (84), տարածականի՝ Միշտ *խղճի միջով* ցմահ ճամփորդել (142), հանգման՝ Արքայի *խղճի վրա* եք հենվում (180), վերաբերության՝ Ի՞նչ հայեր...վայեր են խղճիդ հանդիման (222), միասնության՝ Երբ մի մատուռն էլ կամբջում է միշտ Մարդուն *խղճի հետ* (139), Աստված տիեզերքն է մեր *խղճի հետ* (298):

ԱԾԱԿԱՆ- *խիղճ* գոյականից ԱՆ- ժխտական նախածանցով կերտված *անխիղճ* ածականը վերագրվում է Սմբատ Զարեհավանցուն՝ (150), մի տող հետո կրկնաբերվելով *խիղճ* արմատը՝ *խղճի ձորերն դարձվածով* խոսացնելով այդ բառույթի իմաստային արժույթը և Հրանուշի խոսքում՝ ուղղված կունծիկին՝ իրեն թոնդրակեցիների շարքը հրապուրելիս, քրիստոնեական բարոյական գծերից հեռացնելիս (256):

Ածական երկու բարդություններ գոյականաբար կիրառված եզակի ու հոգնակի ձևերով կոչականներ են արքայի ու վեհի խոսքում բացասական իմաստով՝ ուղղված թոնդրակեցիներին և արտահայտվող հոգու ցասումը (ո՛վ խղճամեռ, 228 և ո՛վ խղճուրացներ, 212):

ԲԱՅ- Բառակազմական –ալ վերջածանցով բայ է կերտվել *խիղճ* գոյականից՝ *խղճալ* (45՝ խղճ-ա (կրկնված), 114՝ խղճ/ա-ց, խղճ/ալ-ով մանկանց): *խիղճ* գոյականից սերված ընթացական վիճակը կարծես առավել հնչեղ է արտահայտում բարոյական նորմը: Անորոշ դերբայի արմատական հիմքից կամ առաջին՝ անկատարի հիմքից կիրառված են ըղձական ապառնի բայական երկու թեքված ձևերը՝ *խղճ-ա* պարզ կառույցը, երկրորդ նշույթավոր գոյական հիմքից՝ սահմանական եղանակի անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի եզակի թվի երրորդ դեմքի պարզ ձևը՝ *խղճ/ա-ց*, իսկ երրորդ հիմքից՝ գործիական հոլովաձև՝ *խղճ/ալ-ով*: Առաջին հիմքով՝ խղճ-ա, աղաչական ձևով ըղձական ապառնի բայաձևերն են իրար մոտ տարբեր նախադասություններում՝ արքայից աղերսելով թոնդրական շարժման ղեկավարների ազատությունը, երրորդ դիմավոր ու չորրորդ անդեն՝ կառույցները՝ ցայական և երրորդ հիմքերով, բնութագրում են Վահրամ Պախլավունու ու կաթողիկոս Հուսիկ Աղավունու խղճահարական վերաբերմունքները Սմբատ Ջարեհավանցուց ծնված տարբեր գույնի աչքերով (երեք տարբեր մայրերի) մանկանց նկատմամբ:

–Արքա՛, *խղճա՛* Ջարեհավանցուն, Նա չար մտքով չառաջնորդեց...–Ազնիվ արքա՛, *խղճա՛* մեզ էլ...(45): Բայց Պախլավունին, թվաց, թե *խղճաց...* Հառաչեց վեհը՝ *խղճալով* մանկանց (114):

4. *խիղճ* և նրանից կերտված բառային շարահյուսական արժեքները–Մեծատաղանդ մտածող Հովհ. Ծիրագի «Թոնդրակեցիները» պոեմում *խիղճ* բառային և նրանից սերվածները այլնի հետ իմաստաբանական բազմազանություններով շարահյուսական սահմանափակ հարաբերություններում են խմբվում՝ պահպանելով կեցության համար բարոյագիտական կարևոր սահմանները: *խիղճ* և նրանից կերտված սակավ բառային շարահյուսական մակարդակում կապակցվում են ստորոգումային, գերադաս ու ստորադաս անդամների դերում, ուր իշխում են ենթակա-ստորոգումային, հատկացական և խնդրային կիրառությունները (կոչականը սահմանափակ է): Դա բխում է մեր լեզվի ու շիրագյան մտածողության օրինաչափությունից, *խիղճ* բառի նկատմամբ մարդկային դարավոր աստվածավախ վերաբերմունքից:

խիղճ և նրանից սերված բառային ենթակա-ստորոգյալ հարաբերությունները պոեմում, ինչպես նշել ենք, իշխող ու ծավալուն են: Այն պարզ նախադասության՝ ասության (Գ. Ջահուկյան), կարևորագույն գերադաս անդամ կենտրոն է դառնում: Ահա դրանք՝ ենթակա (շատ է). Տե՛ր իմ, խի՛ղճ է իմ մեղքի վկան (52. Սմբատ Ջարեհավանցին՝ արքային), Մահ է ձեր խիղճն էլ (Տեր Աղավունին՝ թոնդրակեցիներին. 55), Թե՛ մաքրովի խիղճդ է սև ամպ (99), Ո՛ր է հայ խիղճը (106), Երբ խիղճը չկա (170), խիղճ կա (176), խիղճն է տանջում (179):

Բաղադրյալ՝ անվանաբայական ստորոգյալի վերադիր՝ Մեր հույսն արքայի խիղճն է յոթնասիրտ (78), Թե՛ն աստված խիղճ է (149), Թե՛ն աստված խիղճ է՝ ճորտ ու տերն ի՛նչ է (181. Կունծիկ աբեղա), մայրական կուրծք է խիղճդ ինձ թվում (243՝ վեհը՝ արք-ն), Արքայի խիղճն էր ձեր սպեղանին (274), հավատքը խիղճն է (283): Պարզ ստորոգյալ՝ խղճա (45), խղճաց...(114):

Ստորադասական հարաբերություն՝ գերադասը կամ ստորադասը *խիղճ* բաղադրիչն է (շատ է)՝ արքայի խիղճն է յոթնասիրտ (78), խաթարված խիղճը (99), մոր խիղճն է (168), խոսեց խիղճս մունջ (250. Հրանուշ), այս դաշույնները խիղճս մեղքին (274), ձեր խղճի նետը (296) ևն:

խիղճ բառային ստորադասական հարաբերությունները տարաբնույթ են: Հաճախակին հատկացականն է: Որոշչային հարաբերություն չկա, իսկ բացահայտչայինը՝ սակավ:

Հատկացական-Շարահյուսական այս հարաբերությունը գործածության հաճախականությամբ իշխողն է (հասնում է երկու տասնյակի): խիղճը գործում է կարծես աստվածային գործությամբ: Նրան վերագրվողը, նրա հատկացական հատկանիշները բազմազան են: Հատկացական հարաբերությունը նույնիսկ հաճախակի նորից գերադաս կամ ստորադաս հատկացուցիչ է ընդունում՝ գործանելով հատկացման, ծագման, սերման, վերաբերության, պատկանելության նրբերանգային կենսունակ հաճախականությունը: Օրինակ՝ ահա Աստծո *խղճի մագնիս* (141) արտահայտությունը, որը *ծնունդ* իմաստով շրջասություն է, բայց մի կատարյալ ամենակարող՝ վերագրված հավատին:

Բացահայտչային (սակավ է, միայն աստծուն է բացահայտում)՝ Աստված՝ *խիղճը*, կա՛ (176), Մի աստվածային պիտի հավատաս՝ *Մի խղճի ճայնի*, որ գեթ մարդանաս (326):

Խնդրային (բազմազան են, իշխողն ուղիղ խնդիրն է)՝ *սեղի՛* ուղիղ խնդիր՝ խիղճ են ծնում (142), Ո՛վ դողեց խիղճդ (176), Կառափնարանո՛ւմ իմ խիղճը փնտրեմ...(222), խիղճ չունի՞ն (292), *կողմնակի ուղիղ* խնդիր՝-Ի՛ցիվ կարենանք մեղեդիներով սոցա մշուշել, Ջարթնեցնելով քնած *խիղճն* այնպես, որ իրավ գղջան (138):

Անուղղակի՝ բնության խնդիր, 1. *հանգում՝* Երբ մի մատուռն էլ կամրջում է միշտ Մարդուն խղճի հետ (139), Այս է աղանդս՝ իմ խղճին հլու (գեղջված է օժանդակ բայը՝ հլու է. 213), վայեր են խղճիդ հանդիման (222), մնաս խղճիդ գերին (243):

Խիղճ և նրանից սերված *խղճալ* բառայթանբը գործողության հետ հանգամանքային լրացական հարաբերություն սակավ ունեն: *Վիճակի պարագա՝* թոնդրակուռին խղճից է գործում (256), *ձևի* պարագա՝ *Հառաչեց վեհը՝ խղճալով* մանկանց (114):

Համադասական հարաբերությամբ *խիղճ* բառայթի կապակացությունը (այլի հետ) հազվագյուտ է. պարզ նախադասություն (համագոր աղանդ՝ ուղիղ խնդիր)՝ Որ ոչ *աստված ունեք, ոչ խիղճ* (51), ենթակա (ստորոգյալը գեղջված է)՝ Որտեղ *խիղճ ու սեր՝* այնտեղ *աստված* կա (287), բարդ նախադասություն, *վերադիր* (օժանդակ բայը գեղջված է)՝ Կամարան... ի՞նչ կին, ի՞նչ իշխանուհի, Համակ *խիղճ ու գոյթ*, թող աստված պահի (211. ՍԶ), Աստված մոր խիղճն է, բնագղն է գոյթի (168):

Խիղճ և նրանից սերվածները՝ կոչական (Արտաշես Պապյանը և Խաչիկ Բաղիկյանը կոչականը նախադասության աղանդ են համարում՝ հետևելով Մ. Աբեղյանին (8, 183-194))՝ Որ հողն էլ խլեք, ո՛վ խղճուրացներ (212), ո՛վ խղճամեռ (228. Արքան՝ թոնդրակցիներին), որտե՞ղ ես, ո՛վ խիղճ, ո՛վ դու ամեն ինչ (290), Այս ինչե՞ր կասես... անխի՛ղճ (256):

5. *Խիղճ* և նրանից սերված բառայթանբի արտահայտչական-պատկերային արժույթները: Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում *խիղճ* բառայթը և նրանից սերվածների արտահայտչական-պատկերային արժույթները զուտ գեղագիտական ճոխ ձևերով քիչ են ոճաբանական համակարգ կազմում: Իշխող են այլաբերության, մակդիրային և չափազանցության չափավոր կառույցների հարևանությամբ կիրառվածները: *Խիղճ* բառայթը և նրանից սերվածները նաև համադրվելով այլաբերական որոշ բառերի, վեր են ածվում շրջասույթի կամ դարձվածի, որն ունի ծավալուն կիրառություն (դրա մասին խոսվել է): *Մակդիրի* դերով ոչ թե *խիղճ* բառն է հանդես գալիս, այլ նրա լրացումը ու, քանի որ սերտ են բովանդակությամբ և իմաստային ընկալմաբ, ուստի գերադաս *խիղճը* մերվում է պատկերային նպատակին ու հնչել է լինում: Քանի որ կառույցները գեղագիտական չափածոյում են, ուստի մակդիրների նախադաս ու հետադաս շարակարգվածությունը *խիղճ* գերադասի նկատմամբ, ըստ տաղաչափական պահանջի կիրառության, համարյա հավասար է: *Խղճի* նկատմամբ գերադաս կամ ստորադաս մակդիրները տարբեր խոսքի մասերով են (իշխողն ածականն է)՝ ուղղակի ու փոխաբերական իմաստներով կիրառված, որոնք խորացնում են *խիղճ* գոյականի իմաստաբանական կարևորությունը մարդկային կյանքում: Հատկապես առանձնանում է *հայ խիղճը* (106) կառույցը, որով արքայի կողմից շեշտվում է անմիաբանության ցավը Գրիգոր Պաղիկյանում՝ Մագիստրոսի և Սմբատ Զարեհավանցու միջև (դա մեծ բանաստեղծի և հանուր հայության տառապանքն է նաև):

Շրջասույթների, դարձվածների *այլաբերություններում խիղճը*, երբեմն պահպանելով ուղղակի իմաստը, հարստացվում է պատկերային այլ կառույցներով, որոնք օժանդակում են մասնակի անձնավորման: Օրինակ՝ ահա *խղճի աչք* (159) դարձված-շրջասույթը, որը, գործածվելով վեհի խոսքում, ձեռք է բերում *ուշադրություն* իմաստը: Գեղագիտական սաստակացում է հաղորդվում կարևորվող մտքին, այն է՝ թոնդրակեցիներին մեղադրում են ի շահ հայրենիքի չանհանգստանալու համար:

Չափազանցություն- Խիղճ բառայթի, բարդագիտական հասկացության վեհ իմաստների վերաբերյալ կուտակվում են ահագնանալու, շատանալու ցանկություններ, լավին տեղ տալու, ուսուցանելու նրազանքներ, ուստի արբշիռ են մտային գեղումները, եղածների նկատմամբ սրտաբացության վերաբերմունքը: Օրինակ՝ Մարդասպանի մեջ *խիղճ* են ծնում..., Միշտ *խղճի* միջով ցմահ ճամփորդե..., ինձ երկինք չի տանե *խղճիս ձին* (142), Համայնքներդ *խիղճը* կերան (314, ժողովուրդն իբր ասում է Սմբատ Զարեհավանցուն):

Հակադրություն (սակավ)՝ *խիղճ* բառին հակադիր հասկացությունների համադրությամբ, արտահայտիչ է դառնում համամարդկային այդ նրազանքը: Օրինակ, ահա արքայի խոսքում՝ ուղղված Սմբատ Զարեհավանցուն, կիրառվում է *խղճին* իրոնիայով հավասարեցվող զրո հասկացությունը՝ անխելությունը՝ չնղյալ խելք, ներքուստ հակադրվող իմաստով. գեղագիտական կառույցը պարադոքսալ է դառնում՝ Ինչպե՞ս է *խիղճը* կամ չնղյալ խելքդ անմիտ բարբառում (143):

Աստիճանավորում (սակավ և ոչ ծավալուն)՝ հոմանիշ հասկացությունների համադրությամբ ու *խիղճ* բառի մեկ անգամվա գործածությամբ, որոնք ծավալվելով առավել ազդեցիկ են դարձնում վեհը, գեղեցիկը կամ թվարկում և մոտավոր հավասարություն ստեղծում, ուր զգացվում է *խիղճ* բառի թեկուզ անհշան առավելությունը. Աստված մոր *խիղճն* է, բնագղն է գոյթի (168):

Կրկնաբերությունները քիչ են (հնչյունականի սահմաններում. Խ-դ, ճ-չ՝ դ ստացականով)՝ Ինչպե՞ս է խիղճը կամ չնղյալ խելքդ անմիտ բարբառում (143): Հանգի համար՝ Մայր տաճարներն են զարթնեցնողը մեր քնած խճի, Նոքա մեր ոգյաց մարմնաձևերն են,- ինչպե՞ս թե՛ պետք չի (139): *Խղճալ* բայի կրկնություն դիմավոր և անդեմ բայաձևերով՝ Պահլավունին, թվաց, թե *խղճաց...* Հառաչեց վեհը՝ *խղճալով* մանկանց (114), բայի դիմավոր բառաձևն է մի անգամ կրկնվում՝ - Արքա -, խղճա - Ջարեհավանցուն, -Ազնի՜վ արքա-, խղճա - մեզ էլ...(45): *Խիղճ* գոյականի կրկնությունը միևնույն տողում, լիասություն (Գ. Ջահուկյան) երկու անգամ է (բարդ ստորադասական նախադասության՝ լիասության գերադաս ու ստորադաս ասություններում է կիրառված, ուր հնչեղանում է *խիղճ* բառայթի բովանդակ էությունը, հատկապես աստվածային ընդհանուրի ու անհատական գոյի հակադրությունում. համադասականի միավորականում ևս մտքին խտացվածություն է հաղորդվում)՝ Աստված՝ *խիղճը* կա՛, թե որ լավ նայես *խղճիդ* աչքերին (176), ...իմ *խիղճը* խոսեց, *Խիղճն* էլ խելք ունի (220. Արքան՝ կաթողիկոսին):

Հնչերանգ-Բնական է, Հովհ. Ծիրագի «Թոնդրակեցիները» պոեմում կիրառված, *խղճի* հետ կապվող, հուզարտահայտչական հարստությունները բխում են հայ ժողովրդի հոգում կուտակված դարավոր ցավից, որոնք շիրագյան գեղագիտական մտահոգմամբ հնչերանգում նույն շղարշն են կրում՝ հավելվելով արքայական, եկեղեցական, ուժի (բանակ), քաղաքականության, գիտության, իրավաբանական իրավունքների պահանջկոտությամբ, սպառնալիքով, գլխության հայցման և այլնի հնչերանգներով: Թեև կետադրական նշաններով երեքի մեջ են պարփակվում, բայց նրբերանգները բազմազան են: Իշխում է շեշտ-դիմումը: *Հարցում* պարունակող հնչերանգ՝ ... և խիղճը է իմ մեղքի վկան (ՍԶ-ին՝ արքային, 52), *շեշտ*՝ հոգեկան ապրումներով շաղախված՝ *խրախուսանք*՝ Լեզգեն՝, որ այսպես *խիղճը* զարթեցավ (262. Աղավնունի վեհը՝ դարձի եկած Հրանուշին), *ցավ*-դիմում՝ Այս ինչն ը կասես... անխիղճ (256՝ Հրանուշը Կունծիկին), Որտե՞ղ ես, ո՛վ խիղճ, Ո՛վ դու ամեն ինչ, Մարդկային ծովում՝ մարգարիտ կորած (290):

Օգտագործված գրականություն

1. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., 1976 թ., 1616 էջ:
 2. Ավետիքեան Գ., Սիրմելեան Խ., Ազերեան Մ., Նոր բառգիրք հայկազնան լեզուի (1836, ի վեներտիկ, վերահրատարակված), Ե., 1979 թ., 1142 էջ:
 3. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հ. II, Ե., 1973 թ. (վերահր.), 688 էջ:
 4. Բարոյագիտական բառարան, Ե., 1983 թ., 456 էջ (թարգմանված ռուս. V հր.):
 5. Դավթյան Վ., Երկեր, հ. երկրորդ, Ե., 1985 թ., 422 էջ (Թոնդրակեցիներ՝ 89-188):
 6. Եզեկյան Լ., Ոճագիտություն (հայոց լեզվի, ուսման ձևեր), ԵՊՀ հրատրվչ., Ե., 2003 թ., 376 էջ:
 7. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. II, Ե., 1972 թ., 720 էջ:
 8. Պապոյան Ա., Բաղիկյան Խ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն (ուսումնական ձեռնարկ), ԵՊՀ հրատրվչ., Ե., 2003, 462 էջ:
 9. Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան, Ե., 1987 թ., 748 էջ:
- ԲՆԱԳԻՐԸ
Հովհաննես Ծիրագ, Թոնդրակեցիները, Ե., 2014, 328 էջ:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սիլվա Մինասյան-բ.գ.թ., դոցենտ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն, 097- 26-75-37, E-mail: silvaminasyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է ներառվել խմբագրական կոլեկիայի անդամ, բ.գ.դ., Ս.Խանյանը: